

УДК 349.4

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.2.31>

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЗЕМЕЛЬ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ

Шарапова С.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри земельного та аграрного права,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0001-6731-7772*

Кашкіна В.А.,

*студентка III курсу факультету прокуратури,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0003-5323-8274*

Шарапова С.В., Кашкіна В.А. Деякі питання правового режиму земель природно-заповідного фонду.

Стаття присвячена дослідженню особливостей правового режиму земель природно-заповідного фонду України (ПЗФ). Автори акцентують увагу на проблемах забезпечення ефективного балансу між охороною навколишнього природного середовища та соціально-економічними потребами суспільства. Незважаючи на наявність розвиненої нормативно-правової бази, що регулює використання, охорону та відтворення природно-заповідних територій, чинне законодавство залишається фрагментарним і недостатньо узгодженим із сучасними викликами, що ускладнює правозастосування.

У статті досліджується правовий режим земель ПЗФ, який визначається Земельним кодексом України, Законом України «Про природно-заповідний фонд України» та іншими нормативно-правовими актами. Підкреслюється, що ці землі мають особливу екологічну, наукову та суспільну цінність і призначені для збереження природних комплексів та об'єктів, які є важливими для підтримання екологічної рівноваги та збереження біорізноманіття.

Особливу увагу приділено національним природним паркам як комплексним об'єктам ПЗФ, які можуть включати до складу своєї території ділянки різних категорій земель. Розширення територій національних природних парків за рахунок інших земельних ділянок порушує питання зміни цільового призначення та встановлення правового режиму приєднаних земель, обмежень у використанні та гарантій прав власників і користувачів. Законодавство дозволяє включення земель інших категорій до складу національних природних парків за умови дотримання функціонального зонування та природоохоронних вимог, що забезпечує баланс між охоронною функцією та соціально-економічними потребами.

Висновки статті підкреслюють комплексний та багаторівневий характер правового режиму земель ПЗФ, спрямованого на збереження природної спадщини, підтримання екологічної рівноваги та регулювання використання територій із урахуванням їх функціонального зонування. Запропоновано, що удосконалення правового режиму земель природно-заповідного фонду повинно базуватися на принципах правової визначеності, екологічної доцільності та забезпечення балансу між охороною природних комплексів і потребами суспільства.

Ключові слова: правовий режим, цільове призначення, ПЗФ, Національні природні парки, земельна ділянка, категорії земель.

Sharapova S.V., Kashkina V.A. Some issues concerning the legal regime of lands belonging to the nature reserve fund.

The article is devoted to the study of the peculiarities of the legal regime of lands of the nature reserve fund of Ukraine. The authors focus on the problems of ensuring an effective balance between environmental protection and the socio-economic needs of society. Despite the existence of a developed regulatory framework governing the use, protection, and restoration of nature reserve areas, the current legislation remains fragmented and insufficiently aligned with contemporary challenges, which complicates law enforcement.

The article examines the legal regime of lands under the protection of the Natural Reserve Fund, which is defined by the Land Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On the Natural Reserve Fund of Ukraine," and other regulatory and legal acts. It emphasizes that these lands have special ecological,

scientific, and social value and are intended for the preservation of natural complexes and objects that are important for maintaining ecological balance and preserving biodiversity.

Particular attention is paid to national nature parks as complex objects of the natural resource fund, which may include areas of different land categories within their territory. The expansion of park territories at the expense of other land plots raises the issue of changing the intended purpose and establishing the legal regime of the annexed lands, restrictions on use, and guarantees of the rights of owners and users. The law allows for the inclusion of other categories of land in parks, provided that functional zoning and environmental protection requirements are met, ensuring a balance between conservation and socio-economic needs.

The conclusions of the article emphasize the comprehensive and multi-level nature of the legal regime for lands in the natural reserve fund, aimed at preserving natural heritage, maintaining ecological balance, and regulating the use of territories, taking into account their functional zoning. It is proposed that the improvement of the legal regime of lands of the nature reserve fund should be based on the principles of legal certainty, ecological expediency, and ensuring a balance between the protection of natural complexes and the needs of society.

Key words: legal regime, intended use, nature reserve fund, national nature parks, land plot, land categories.

Постановка проблеми. Проблема правового режиму земель природно-заповідного фонду України полягає у необхідності забезпечення ефективного балансу між вимогами охорони навколишнього природного середовища та потребами сталого соціально-економічного розвитку. Незважаючи на наявність розвиненої нормативно-правової бази, що регулює питання використання, охорони та відтворення природно-заповідних територій, чинне законодавство залишається фрагментарним і недостатньо узгодженим із сучасними викликами. Так, на сьогодні проблемним є визначення правового режиму використання земель в межах територій природно-заповідного фонду, що зумовлює труднощі у правозастосуванні. Це обумовлює актуальність подальшого наукового аналізу та удосконалення правового регулювання використання та охорони земель природно-заповідного фонду з метою підвищення ефективності їх використання та забезпечення збереження природної спадщини України.

Стан опрацювання проблематики. Особливості та зміст правового режиму земель природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення у своїх працях висвітлювали представники земельно-правової науки, такі як: А.Й. Годованюк, О.М. Ковтун, Т.В. Лісова, Т.В. Кошелюк та ін.

Метою статті є дослідження особливостей правового режиму земель природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення, з урахуванням сучасних правових та соціально-економічних реалій.

Виклад основного матеріалу. Особливості правового режиму земель природно-заповідного фонду України полягають у тому, що ці землі мають особливу екологічну, наукову та суспільну цінність і призначені передусім для збереження природних комплексів і об'єктів, що мають виняткове значення для підтримання екологічної рівноваги, збереження біорізноманіття та природної спадщини країни. Правовий режим земель ПЗФ визначається Земельним кодексом України, Законом України «Про природно-заповідний фонд України» та іншими нормативно-правовими актами, що встановлюють суворі обмеження щодо використання, охорони та відтворення природних ресурсів у межах таких територій.

Відповідно до ст. 19 Земельного кодексу України землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення становлять самостійну категорію у земельному фонді України. Згідно з ч. 3 вказаної статті, земельна ділянка, яка за основним цільовим призначенням належить до відповідної категорії земель, відноситься в порядку, визначеному ЗКУ, до певного виду цільового призначення, що характеризує конкретний напрям її використання та її правовий режим.

Зазначене положення відображає один із фундаментальних принципів земельного права України, відповідно до якого кожна земельна ділянка належить не лише до відповідної категорії земель за основним цільовим призначенням, а й має конкретний вид використання, що визначає її правовий режим. Такий підхід забезпечує чіткість у регулюванні земельних відносин, дозволяє ефективно здійснювати державний контроль за використанням та охороною земель і запобігає їх нецільовому використанню. Категорія земель визначає загальне функціональне призначення ділянки (наприклад, землі сільськогосподарського призначення, житлової забудови, природно-заповідного фонду тощо), тоді як вид цільового призначення конкретизує напрям її використання в межах відповідної категорії. Приміром, для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, для будівництва та обслуговування житлового будинку, для розміщення об'єктів рекреації тощо.

Визначення виду цільового призначення земельної ділянки здійснюється відповідно до Додатку № 58 «Класифікатор видів цільового призначення земельних ділянок, видів функціонального призначення територій та співвідношення між ними, а також правила їх застосування» Порядку ведення Державного земельного кадастру, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 1051 від 17.10.2012 р. [1].

Відповідно до п. 2 «Класифікатора видів цільового призначення земельних ділянок, видів функціонального призначення територій та співвідношення між ними, а також правила їх застосування» під час встановлення цільового призначення земельних ділянок здійснюється віднесення їх до певної категорії земель та виду цільового призначення в межах відповідних функціональних зон територій. Встановленим вид цільового призначення земельної ділянки вважається з моменту прийняття відповідного рішення органом державної влади, органом місцевого самоврядування, власником земельної ділянки в межах повноважень, визначених законодавством, та внесення відповідних відомостей про її цільове призначення до Державного земельного кадастру.

Саме цей поділ має важливе практичне значення, оскільки від виду цільового призначення залежить правовий режим земельної ділянки, крім того, забезпечується облік земельних ділянок за видами цільового призначення у Державному земельному кадастрі; отримання інформації, необхідної для нарахування та справляння плати за землю; встановлення відповідності виду цільового призначення земельних ділянок та виду функціонального призначення території тощо [1].

Таким чином, встановлення виду цільового призначення земельної ділянки є невід'ємним елементом її правового режиму, який конкретизує межі її використання, забезпечує правову визначеність для власників та користувачів землі, а також сприяє її використанню раціонально та за цільовим призначенням.

Доцільно погодитися із В.М. Правдюком, що правовий режим земель не обмежується лише зв'язком із тією чи іншою метою використання земельної ділянки. На встановлення того чи іншого правового режиму земельної ділянки впливають і особливості суб'єкта права власності на землю, і існуючі обмеження та обтяження. Отже, як стверджує науковець, цільове призначення є однією із складових правового режиму земельної ділянки, проте не втілює правовий режим в цілому [2, с. 53-54].

Відповідно до Класифікатора видів цільового призначення земельних ділянок (Додаток № 59 до Порядку ведення Державного земельного кадастру, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 1051 від 17.10.2012 р.) [1], землі природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення використовуються для: збереження та використання біосферних заповідників, збереження та використання природних заповідників, збереження та використання зоологічних парків тощо.

Згідно ст. 44 Земельного кодексу України до земель природно-заповідного фонду включаються природні території та об'єкти (природні заповідники, національні природні парки, біосферні заповідники, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища), а також штучно створені об'єкти (ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва).

Зазначені об'єкти природно-заповідного фонду характеризуються різними правовими режимами, які залежать від їх категорії, цільового призначення, а також установлених вимог щодо їх охорони та використання. Для кожної території та об'єкту природно-заповідного фонду встановлюється спеціальний режим використання, який визначається відповідним положенням про цей об'єкт. Наприклад, на території заповідників заборонена будь-яка господарська діяльність, тоді як у національних природних парках допускається рекреаційне та туристичне використання в межах визначених зон. У таких зонах може проводитися наукова, освітня та еколого-виховна діяльність, а також традиційне природокористування населення, якщо воно не шкодить природним комплексам.

Таким чином, правовий режим земель природно-заповідного фонду має комплексний і суворо охоронний характер, спрямований на збереження природної спадщини, забезпечення екологічної рівноваги та сталого розвитку. Його особливість полягає у поєднанні природоохоронної, наукової, рекреаційної та виховної функцій із відповідними правовими обмеженнями, що гарантують недоторканність найцінніших природних територій.

Водночас, у процесі розвитку природоохоронної системи держави виникає потреба у розширенні територій існуючих об'єктів ПЗФ або створенні нових. Зазвичай це відбувається за рахунок земель інших категорій (лісгосподарського призначення, водного фонду, житлової та громадської забудови тощо). Саме цей процес породжує низку правових проблем, пов'язаних із визначенням подальшого цільового призначення приєднаних земель, зміною їх правового режиму, обмеженнями у використанні та гарантіями прав власників та землекористувачів.

Особливої актуальності зазначена проблема набуває під час розширення територій національних природних парків, які є одними з найпоширеніших і водночас найбільш комплексних об'єктів

природно-заповідного фонду. Це, у свою чергу, зумовлює потребу у чіткому нормативному визначенні моменту переходу земель до складу ПЗФ, встановленні правового режиму приєднаних земельних ділянок.

Статус і завдання національних природних парків визначено статтею 20 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» [3]. Згідно ч. 1 зазначеної статті, національні природні парки є природоохоронними, рекреаційними, культурно-освітніми, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення і ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність.

Ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами та об'єктами вилучаються з господарського використання і надаються національним природним паркам у порядку, встановленому цим Законом та іншими актами законодавства України (ч. 2 ст. 20 Закону).

Також, до складу територій національних природних парків можуть включатися ділянки землі та водного простору інших землевласників та землекористувачів (ч. 3 ст. 20 Закону).

Таким чином, території національних природних парків можуть охоплювати земельні ділянки, що включаються до їх складу як шляхом вилучення у землевласників і землекористувачів, так і без такого вилучення. У разі не вилучення земельних ділянок, вони залишаються у власності або користуванні відповідних фізичних чи юридичних осіб, зберігаючи своє первісне цільове призначення та належність до визначеної категорії земель. [4, с. 27]. Водночас, таке включення передбачає обов'язкову відповідність правового режиму цих ділянок встановленому режиму відповідної функціональної зони національного природного парку. Зокрема, можливість збереження чинного цільового призначення є допустимою лише у межах тих зон, де таке використання не суперечить природоохоронному статусу території. Отже, законодавство дозволяє поєднання охоронного режиму з різними формами власності та видами користування земельними ділянками, за умов дотримання екологічних вимог, установлених для функціональних зон національних природних парків.

Відповідно до ст. 21 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» на території національних природних парків з урахуванням природоохоронної, оздоровчої, наукової, рекреаційної, історико-культурної та інших цінностей природних комплексів та об'єктів, їх особливостей встановлюється диференційований режим щодо їх охорони, відтворення та використання згідно з функціональним зонуванням.

Так, заповідна зона призначена для охорони та відновлення найбільш цінних природних комплексів, режим якої визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників.

Зона регульованої рекреації призначена, в першу чергу, для організації короткострокового відпочинку та оздоровлення населення, а також для огляду особливо мальовничих і пам'ятних місць. У межах цієї зони є можливість облаштування туристських маршрутів та екологічних стежок. Водночас забороняються рубки лісу головного користування, промислове рибальство, полювання та інша діяльність, яка може негативно вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони.

Зона стаціонарної рекреації призначена для розміщення готелів, мотелів, кемпінгів та інших об'єктів, що забезпечують обслуговування відвідувачів парку. У межах цієї зони забороняється здійснення будь-якої господарської діяльності, яка не відповідає її цільовому призначенню або може шкідливо вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони і зони регульованої рекреації.

Господарська зона це територія, у межах якої заборонено проведення рубок головного користування і проводиться господарська діяльність, яка спрямована на реалізацію основних завдань національного природного парку. У цій зоні знаходяться населені пункти, об'єкти комунального призначення парку, а також земельні ділянки, що належать іншим землевласникам та землекористувачам. Господарська та інша діяльність на таких землях допускається лише за умов дотримання встановлених вимог і обмежень, встановлених для зон антропогенних ландшафтів біосферних заповідників.

На території зони регульованої рекреації, стаціонарної рекреації та господарської зони забороняється будь-яка діяльність, яка призводить або може призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища та зниження рекреаційної цінності території національного природного парку.

Отже, аналіз змісту статті 21 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» дає підстави для формулювання узагальненого висновку щодо особливостей правового режиму земельних ділянок, які включаються до складу територій національних природних парків. Зокрема, законодавець передбачає можливість включення до таких територій не лише земель, що перебувають у державній власності, а й ділянок, що належать іншим землевласникам і землекористувачам.

Однак, у таких випадках ключовою умовою є відповідність цільового призначення та правового режиму зазначених земель вимогам, встановленим для функціональних зон національного природного парку, а саме: заповідної зони, зони регульованої рекреації або зони стаціонарної рекреації. Іншими словами, використання таких земель має бути узгоджене з екологічними обмеженнями, що впливають із правового статусу національного природного парку як території, що підлягає особливій охороні.

Т.В. Кошелюк, досліджуючи особливості правового режиму національних природних парків, підкреслює, що законодавство України не містить прямої заборони щодо розміщення на території національного природного парку земельних ділянок, які належать до інших категорій земель, відмінних від земель природно-заповідного фонду. Навпаки, чинні нормативно-правові акти передбачають можливість включення до складу національних природних парків земель різних категорій, за умови, що їх використання узгоджується з вимогами природоохоронного законодавства та правовим режимом відповідної функціональної зони парку [5, с. 221].

Такий підхід відображає концепцію функціонального зонування територій природно-заповідного фонду, яка передбачає диференціацію режимів охорони, використання та відтворення природних ресурсів. У межах національного природного парку можуть співіснувати ділянки з різним цільовим призначенням і різним правовим режимом землекористування – від суворо охоронюваних заповідних зон до господарських та рекреаційних територій, де допускається обмежена господарська чи рекреаційна діяльність. Така правова гнучкість забезпечує баланс між необхідністю охорони природних екосистем і потребами сталого соціально-економічного розвитку територій, що включені до складу національних природних парків.

Висновки. Враховуючи вищевикладене, можна констатувати, що правовий режим земель природно-заповідного фонду України має комплексний і багаторівневий характер, який визначається поєднанням природоохоронних, наукових, рекреаційних та освітніх функцій. Його особливість полягає у встановленні спеціального правового статусу, спрямованого на забезпечення збереження природної спадщини, підтримання екологічної рівноваги та створення умов для сталого розвитку. Як бачимо, особливої уваги потребує питання розширення територій природно-заповідного фонду, зокрема національних природних парків, за рахунок земель інших категорій. Законодавство України допускає включення до їх складу земель, що належать іншим землевласникам і землекористувачам, без обов'язкового вилучення таких ділянок із господарського використання. Однак у цьому випадку ключовою умовою є узгодження правового режиму таких земель із функціональними зонами парку та дотримання встановлених природоохоронних вимог.

На нашу думку, зазначений підхід відображає принцип диференційованого правового регулювання, заснований на концепції функціонального зонування, що дозволяє поєднувати екологічні інтереси із соціально-економічними потребами територій. Отже, удосконалення правового режиму земель природно-заповідного фонду, зокрема в аспекті розширення територій за рахунок земель інших категорій, має ґрунтуватися на принципах правової визначеності, екологічної доцільності та балансу між охоронною функцією та потребами суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Порядок ведення Державного земельного кадастру (Додатки 2-75до Порядку): Постанова Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2012 р. № 1051. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1051%D0%B1-2012-%D0%BF#Text> (дата звернення 17.11.2025).
2. Правдюк В.М. Поділ земель за цільовим призначенням за законодавством України: монографія. Київ: Алерта, 2018. 204 с.
3. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16 червня 1992 р. № 2456-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text> (дата звернення 17.11.2025).
4. Третяк А.М., Юрченко А.Д. Правові колізії земельного та природоохоронного законодавства. *Земельне право України*. 2014. № 5-6. С. 25–34. URL: <https://journals.ua/reader/9242.html?list=1>.
5. Кошелюк Т. Особливості правового режиму земель національних природних парків в Україні. *Evropský politický a právní diskurz*. 2020. Sv. 7, Vyd. 1. С. 217–225. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evporpr_2020_7_1_32.